

De slot-n in het Brussels, of de stabiliteit van een onnatuurlijke context

Abstract

This article presents a description of all forms of adnominal constituents in the Flemish dialect of Brussels reflecting an underlying n-ending (stem or suffix). There are remarkably consistent patterns for masculine and neutral forms when followed by a vowel and by b, d or t, which is an unnatural class of contexts. The historical permanence of such patterns can only be explained by the numerous paradigms in which these very frequent forms occur.

1. Inleiding

In een artikel over de adjectiefflexie in de Zuid-Nederlandse dialecten vermeldt J. Taeldeman (1983:213) het opmerkelijke feit dat de mannelijke vormen, in het enkelvoud, “een uniforme -en/-e-alternantie” vertonen “waarbij de verdeelsleutel geboden wordt door het beginsegment van het volgende nomen:

-en/ t,d,b,h en V
-e/ elders”.

Voorbeelden zijn, o.a. *nen dikken tak*, *ne langen dag*, *nen ōgen berg*, etc. maar *ne lange stok*, *ne vuile pot*, etc.

Taeldeman (1983, 213 en 215) stelt daarbij twee “interessante” vragen, nl.

(1) “Wijst een dergelijke onnatuurlijke regelkontekst niet op een (erg labiel) systeem-in-volle-overgang?”

(2) “Waarin schuilt de natuurlijkheid van de segmenten-‘klasse’ <t,d,b,h>?”

Taeldeman kan alleen maar vaststellen “dat dit systeem zowel in de ruimte (vergelijk het grote gebied) als in de tijd een merkwaardige stabiliteit vertoont.”

Het is de bedoeling om in dit artikel de hele problematiek van de slot-n in het Brussels dialect aan een gedetailleerd onderzoek te onderwerpen.¹

¹ Brussel ligt in het gebied met h-procope; er is geen enkel verschil tussen *en* and ‘een hand’ en het begin van *en ander vraa*, ‘een andere vrouw’. Ik zal het dus verder steeds hebben over b, d, t, en V.

In de studies van Colinet (1896) en Goemans (1897) over, respectievelijk, het Aalsters en het Leuvens – allebei Brabantse dialecten, het eerste zonder, het tweede met n-apocope – worden in het tweede deel, de Vormleer, de paradigma's van de bijvoeglijke naamwoorden, telwoorden, lidwoorden en voornaamwoorden op een vrij eenvoudige manier voorgesteld. Zo b.v., wat de bepaalde lidwoorden betreft, bij Colinet (1896:130, § 47):

“Het bepalend lidwoord: Sing.m. **den**, f. **de**, n. **t**, Plur. der drie genera **de**.”
Voor de manier waarop deze vormen gerealiseerd worden, wordt naar het eerste deel, de Klankleer, verwezen, meer bepaald naar hoofdstuk 5, waar “Sandhi of zinphonetiek” behandeld wordt.

Ook in het Brussels spelen sandhi-regels bij de realisatie van de slot-n een belangrijke rol, maar het is zeer de vraag of het wel allemaal en uitsluitend om sandhi-regels gaat. Ik beperk me hier verder, uiteraard, tot regels die op de auslaut-n betrekking hebben.

2. Onderliggende status van de slot-n

Eerst moet worden nagegaan wanneer er sprake kan zijn van een onderliggende -n. Dit is heel zeker het geval bij woorden die op een volle vocaal+n uitgaan, zoals *tien* ‘teen’, *konaain* ‘konijn’, *greun* ‘groen’, *teen* ‘tien’, (*ik*) *wuun* ‘woon’ of *man*, *dun*, *van*, *in*, (*ik*) *win*, met respectievelijk lange en korte vocaal vóór de -n.²

Minder duidelijk is de situatie bij woorden waarvan de realisaties soms op -en (sjwa+n), soms op -e (sjwa) uitgaan. Wat de onderliggende vorm van deze woorden betreft, zijn er twee mogelijkheden:

2.1. Onderliggende vorm op -en.

Hierbij wordt uitgegaan van twee verschillende types, nl. woorden en woordvormen die onderliggend op -en uitgaan (type A) en woorden en woordvormen die onderliggend op -e uitgaan (type B).

Tot type A behoren dan substantieven als *touren* ‘toren’ of *muilen* ‘molen’, meervoudsvormen als *stoolen* ‘stoelen’, werkwoordsvormen als *schraaiven*, de preterita *pakten* en *schreiven*, deelwoorden als *geschreiven*, voorzetsels als *tussen*, bijwoorden als *bouven* of *binnen*, de telwoorden *zeiven* en *neigen*.

² De voorbeelden worden niet in fonetische spelling gegeven, maar wel in de spelling van het Brussels zoals deze is vastgelegd in het tijdschrift *Brussels Dialect* (bijzonder nummer van okt.1997). Deze is, denk ik, gemakkelijk leesbaar. Lange klinkers en diftongen worden steeds dubbel geschreven of met een hoedje; met oi en ai, ôi en aai worden diftongen weergegeven die geen i-achtige, maar wel een sjwa-achtige naklank hebben; ë geeft een klank weer die het best als een beklemtoonde sjwa beschreven wordt.

Aan deze lijst kunnen ook de onverbogen vormen van adjectieven toegevoegd worden als *oupen* ‘open’ en *aaigen* ‘eigen’.

Een apocope-regel moet ervoor zorgen dat de -n gedeleerd wordt. Waar? Overal, behalve vóór vocaal.

Tot type B behoren substantieven als *bedde* ‘bed’, *vodde* ‘vod’, *stozje* ‘verdieping’ en enkelvoudige preteritumvormen als *pakte*, *werkte*, *leisde* ‘las’. Bij deze woorden moet vóór vocaal een -n toegevoegd worden.

Het resultaat is dat, tot welk der beide types het woord ook behoort, de vorm mét -n in één context optreedt, namelijk vóór vocaal, en die zonder -n in alle andere contexten, namelijk vóór consonant, glide en pauze. Bij voorbeeld:

(vóór C): *daan toure stoêt* ‘die toren staat ...’ (type A)

da bedde stoêt ‘dat bed staat ...’ (type B)

(vóór pauze): *op daan toure* // ‘op die toren’ (type A)

op da bedde // ‘op dat bed’ (type B)

(vóór V): *daan touren es uug* ‘die toren is hoog’ (type A)

da bedden es uug ‘dat bed is hoog’ (type B)

We krijgen dan ook twee homonieme zinnen als:

Ze pakte(ge)n em vast ‘ze pakten hem vast’ (meerv.) (type A).

Ze pakte(ge)n em vast ‘ze pakte hem vast’ (enk.) (type B)

2.2. Onderliggende vorm op -e

Hierbij neemt men aan dat alle woorden die soms op -e en soms op -en uitgaan, een onderliggende vorm hebben uitgaande op -e. In dit geval is er dus geen sprake van een onderscheid tussen de types A en B. Een onderscheid tussen de twee types is in feite alleen te verantwoorden als blijkt dat ze zich in bepaalde opzichten anders gedragen. Eerst bespreek ik de (enige) verschillen die ik meen te kunnen vaststellen, die dus een argument kunnen zijn voor een verschillende onderliggende vorm.

2.3 Argumenten voor een verschillende onderliggende vorm:

Het feit dat de stam van de werkwoorden *tieken-e(n)* ‘tekenen’, *reigen-e(n)* ‘regenen’ en *ontaaigen-e(n)* ‘onteigenen’ op -n uitgaat, zou beschouwd kunnen worden als een aanwijzing dat de onderliggende vorm van de substantieven *tieke(n)* en *reige(n)* en van het adjectief *aaige(n)* op -en uitgaat. Daarbij moet opgemerkt worden, enerzijds dat het hier slechts om een heel kleine groep woordparen gaat (drie; andere werkwoorden als ‘bewapenen’ of ‘vereffenen’ komen in het dialect niet voor), anderzijds dat het substantief en de werkwoordsvorm in dezelfde context verschillende vormen vertonen, bij voorbeeld *da tieke bouve de dui* ‘dat teken boven de deur’ maar *ik tiekem*

buume ‘ik teken bomen’, *da tieke dôe* ‘dat teken daar’ maar *ik tieken dôive* ‘ik teken duiven’.

Substantieven als *toure(n)*, *muile(n)*, *kusse(n)* hebben een -s-meervoud; *bedde*, *vodde*, *stozje* hebben daarentegen meestal een -ne-meervoud : *beddene*, *voddene*, *stozjene*. Er kan echter geen sprake zijn van een duidelijk onderscheid tussen twee types. Bij *bedde* e.a. komt ook een -s-meervoud voor en *luige(n)* ‘leugen’, heeft als meervoud meestal *luigene* (soms ook *luiges*).

2.4. Argumenten voor een zelfde onderliggende vorm:

Uitgaand van een zelfde onderliggende vorm is het benodigde regelsysteem eenvoudiger. Eén regel volstaat: las een - n - in tussen elk woord dat op sjwa uitgaat en het volgende woord dat met een vocaal begint. Het is wel zo dat na sommige woorden die op sjwa uitgaan geen -n toegevoegd wordt, maar dat de sjwa vóór vocaal gedeleerd wordt: het lidwoord *de*, de voornaamwoorden *ge*, *ze* en *we/me* (1ste persoon mv.), *te* en adjectieven (vr.enk. en mv.: *dik appele* ‘dikke appels’, *uug ôize* ‘hoge huizen’); voor deze woorden is sowieso een e-deletie regel nodig. Met een zelfde onderliggende vorm (nl. op -e) zijn dus de volgende regels vereist: e-deletie voor de in de vorige zin vermelde woorden, gevolgd door (algemeen) n-insertie voor vocaal. Gaat men uit van verschillende onderliggende vormen, dan is enerzijds een n-apocope-regel nodig (met uitzonderingen: mannelijke adnominale vormen als *den*, *nen*, *deizen*, *maainen*, *ôzen*, *dikken*, enz. evenals het vrouwelijke onbepaalde lidwoord *en*: *en dui* ‘een deur’), anderzijds e-deletie en n-insertie.

Ook de intuïties van de dialectsprekers³ wijzen niet op een onderscheid tussen twee types. Als men hun vraagt om zinnen met b.v. *toure* en *bedde* met een korte pauze na dat woord uit te spreken, dan krijgt men steeds een realisatie met een slot-e. Dit kan natuurlijk verklaard worden door het feit dat door het inlassen van een pauze de context geschapen wordt waarin een -e- en geen -en- realisatie verwacht wordt; toch is het opvallend dat een zin als *daan touren es uug* ‘die toren is hoog’ nooit gesplitst wordt als *daan touren / es uug* maar wel, steeds, als *daan toure / es uug*. Voor de ondervraagde dialectsprekers is er dan ook geen verschil tussen de enkelvouds- en meervoudsvormen van zwakke preterita (*werkte*, *leisde*, etc.).

³ De in dit artikel vermelde vormen komen voor in mijn eigen idiolect. Ze bleken volkomen identiek te zijn met die van een vijftal informanten uit het centrum van de stad (opnames van spontane gesprekken en uitgelokte zinnen, waarbij gevraagd werden om hele zinnen uit het Frans in het Brussels te vertalen).

Stofadjectieven hebben vormen die even goed van een vorm op -e als van een vorm op -en afgeleid kunnen worden: *ne stienem bak* ‘een stenen bak, *ne stiene pot*, *ẽ stiene dui* ‘een stenen deur’. Meervoudsvormen als *stien ôize* ‘stenen huizen’ (naast *stienen ôize*), *out ottoskes* ‘houten autootjes’ kunnen echter alleen verklaard worden als ontstaan uit *stiene ôize* en *oute ottoskes*, met e-deletie (zie supra). Ook een vorm als *aaizer* in *en aaizer dui* ‘een ijzeren deur’ lijkt op e-loze vormen van adjectieven op -er (*doenker strôete*, ‘donkere straten’, *em prouper vodde* ‘een schone vod’).

Uit het voorgaande mag blijken dat, in het kader van een synchrone beschrijving van het Brussels, mijn voorkeur gaat naar een onderliggende vorm op -e voor alle in dit onderdeel behandelde woordtypes. Een n-insertieregel zorgt in alle gevallen voor de slot-n als het volgende woord met een klinker begint (behalve, uiteraard, bij de boven vermelde woorden die hun slot-e verliezen). Dit heeft tot gevolg dat de bovenvermelde types *tour*, *tusse*, *bouve*, *zeive*, etc., meervoudsvormen van substantieven en werkwoordsvormen verder buiten beschouwing blijven: ze gaan immers onderliggend uit op -e en krijgen een -n door n-insertie vóór vocaal.

In het vervolg wordt een onderscheid gemaakt tussen *verbuigbare* en *onverbuigbare* woorden. De termen *verbuigen*, *verbuiging*, etc. worden in principe gebruikt voor vormveranderingen naar gelang van geslacht (*genus*), getal (*numerus*) en naamval (*casus*). Aangezien er in het Brussels geen naamvallen zijn, behalve bij voornaamwoorden (*ik*, *me*, *maai*), worden de termen hier gebruikt bij woorden die verschillende vormen vertonen naar gelang van hun *genus en numerus* (of *genus en numerus* van woorden die ze bepalen): het bepaald lidwoord (*de, den, d’, t*) kan dus als *verbuigbaar* beschouwd worden, het bijvoeglijk naamwoord (*dik, dikke, dikken*) en het telwoord *ien* eveneens, het zelfstandig naamwoord, het werkwoord en alle telwoorden behalve *ien* niet.

3. Realisatie van de slot-n

3.1. *Onverbuigbare woorden.*

We maken een verder onderscheid tussen woorden uitgaand op een volle vocaal + n (voortaan V+n) en woorden uitgaand op sjwa + n.

3.1.1. *Onverbuigbare woorden uitgaand op -Vn* (dus met een andere vocaal dan sjwa vóór de -n).

Voorbeelden: zelfstandige naamwoorden (*bien* 'been', *waain* 'wijn'), werkwoorden in de eerste persoon enk. van de tegenwoordige tijd (*ik wuun* 'woon', *goên* 'ga', *zaain* 'ben'), voorzetsels (*van*, *in*), bijwoorden (*mascheen*, 'mischien'), telwoorden (*teen*, 10, ook *zeiveteen*, etc.).

Deze woorden ondergaan assimilatieprocessen, die kennelijk zeer algemeen zijn, zoals uit het vervolg van dit artikel zal blijken. Bepalend zijn daarbij de kenmerken van de volgende consonant, d.i. de beginconsonant van het volgende woord:

$$\text{n-assimilatie: (regel A)} \quad \left\{ \begin{array}{l} +\text{NAS} \\ +\text{ANT} \\ +\text{COR} \end{array} \right. > \left\{ \begin{array}{l} \alpha\text{ANT} / \text{----} \\ \beta\text{COR} \end{array} \right. \quad \left. \begin{array}{l} -\text{CONT} \\ \alpha\text{ANT} \\ \beta\text{COR} \end{array} \right.$$

Deze regel is van toepassing op -n gevolgd door een okklusief, -m of -n (-CONT).⁴

B.v.: *in em biem baaite*, 'in een been bijten'
't bien da ..., 'het been dat ...'
em bieng kuupe, 'een been kopen'

Zo ook: *ik zaaim bouve*, 'ik ben boven', *ik zaain doê*, 'ik ben daar', *ik zaaing konsjerj*, 'ik ben concierge'.
teem plôime, 'tien pluimen', *teen duuze*, 'tien dozen', *teeng kinjere*, 'tien kinderen'.

Vóór een fricatief, een liquida of een glide wordt de klinker vóór de -n genasaleerd (nasalering) en wordt de -n gedeleerd (n-deletie):

$$\text{Regel B: Nasalering: } +\text{VOC} \rightarrow +\text{NAS} \quad / \quad \text{-----} \left\{ \begin{array}{l} +\text{NAS} \quad +\text{CNT} \\ +\text{COR} \quad -\text{SYL} \\ +\text{ANT} \end{array} \right.$$

⁴ De formulering van deze regel onderscheidt zich in twee opzichten van die van Taelde-mans regel (1983 :228). Enerzijds is hier het kenmerk -CONT toegevoegd, anderzijds geldt de voorwaarde "de input -n is niet in de auslaut komen te staan door de werking van de ə-apocoperingsregel" niet voor het Brussels. Anders dan in het Aalsters en "in een aantal Brabantse dialecten" (Taelde-man :227) wordt de slot-n op dezelfde manier geassimileerd in *greum buume* 'groene bomen' en in *e greum bumke* 'een groen boompje'.

Regel C: n-deletie: +NAS +SYL
 +ANT → ∅ / +NAS -----
 +COR

Voorbeelden: *em biẽ vinne*, ‘een been vinden’, *ik zaaĩ zeek*, ‘ik ben ziek’,
teẽ weike, ‘tien weken’.

Rekening houdende enerzijds met het feit dat -n vóór vocaal blijft en anderzijds, wat -mm en -nn betreft, met de bekende degeminatieregels, krijgen we dus de volgende vormen, geïllustreerd aan het voorzetsel *in*:

im Brussel, im Paraaais, in Dilbeik, in Terveure, ing Kortraaik (regel A);
ĩ Zellik, ĩ Schoẽrbeik, ĩ Vẽst, ĩ Frankraaik, ĩ Charleroi, ĩ Gent, ĩ Jabbeke, ĩ Wolvertem (regels B en C);
i Mechele, i Nossegem (regel A + degeminatie);
in Olsjt, in Ostende.

3.1.2. Onverbuigbare woorden uitgaand op *sjwa+n*

De enige vormen (van onverbuigbare woorden) die op -en uitgaan zijn de eerste persoon enkelvoud van drie werkwoorden, nl. *ik teken* ‘ik teken’, *ik reiken* ‘ik reken (op)’, *ik ontaaignen* ‘ik onteigen’. De slot-n van deze woorden ondergaat dezelfde assimilatieprocessen als die van woorden die op volle vocaal + n uitgaan:

ik tiekem buume ‘ik teken bomen’, *ik teken duire* ‘ik teken deuren’, *ik tiekeng kerke* ‘ik teken kerken’;
ik tiekẽ flesse ‘ik teken flessen’, *ik tiekẽ lampe, ik tiekẽ weele* ‘ik teken wielen’.⁵

3.2. Verbuigbare woorden

Het betreft de lidwoorden (bepaalde en onbepaalde, en ook *gien*, ‘geen’), aanwijzende en bezittelijke voornaamwoorden, het vragende voornaamwoord *welk*, het telwoord *ien*, ‘één’, het bijwoord (*g*)*iel*, ‘heel’, en de bijvoeglijke naamwoorden; het laatste element van de vragende voornaamwoorden van het type ‘wat een’ en ‘wat voor een’ heeft dezelfde vormen als het onbepaald lidwoord.

In een eerste onderdeel behandel ik lidwoorden en pronomina.

⁵ Het opmerkelijke feit dat de slot-n in deze werkwoordsvormen bewaard (=niet geapocopeerd) is, kan verklaard worden door de aanwezigheid van de -n- in alle andere vormen (*tiekent, tiekende, getiekend*); het kan ook een bijkomend argument zijn voor de stelling dat de eerste-persoonsvorm onderliggend op -e uitgaat. Zie De Vriendt-Goyvaerts 1989: 72-73.

3.2.1. Lidwoorden en pronomina

De vormen worden voorgesteld in drie tabellen voor respectievelijk mannelijk enkelvoud, vrouwelijk enkelvoud en meervoud van de drie genera, onzijdig enkelvoud. In de laatste kolom staat telkens een substantief dat met een woord uit één van de vorige kolommen gecombineerd moet worden.

Opmerkingen:

(1) De vorm van het adnominale woord wordt bepaald door de anlaut van het volgende woord (dus niet noodzakelijk die van het substantief): vgl. *dem buum* ‘de boom’, *den dikkem buum*, *de klaainem buum*, *dem brôine pot* ‘de bruine pot’.

(2) Om de tabellen niet onnodig lang te maken zijn slechts voorbeelden gegeven met mogelijk relevante anlautklanken, nl. alle occlusieven, een stemhebbende en een stemloze fricatief, *r*, de nasalen *m* en *n*, een klinker, een glide (*w*).

(3) De tabellen met vrouwelijke en onzijdige vormen en met meervoudsvormen bevatten uitsluitend paradigma’s waarin een *-n* (van stam of uitgang) optreedt, dus b.v. niet *deis* ‘deze’ of *da* ‘dat’.

MANNELIJK ENKELVOUD

Lidwoorden en aanwijzende voornaamwoorden:

dem	nem	daam	deizem	bal
den	nen	daan	deizen	druppel
de	ne	daa/dãã	deize	pot
den	nen	daan	deizen	trap
de	ne	daa/dãã	deize	kuinink, ‘koning’
de	ne	dãã	deize	vis
de	ne	dãã	deize	stien, ‘steen’
de	ne	dãã	deize	rink, ‘ring’
de	ne	daa	deize	meur, ‘muur’
de	ne	daa	deize	nuis, ‘neus’
den	nen	daan	deizen	appel, ond, ‘hond’
de	ne	dãã	deize	waain, ‘wijn’

*Bezittelijke voornaamwoorden:*⁶

‘mijn’	‘uw’	‘zijn’	‘haar’	‘onze’	‘uw’	‘hun’	
maainem	aam	zaainem	uim	õzem	aailem	uilem	bal

⁶ Als ze zelfstandig gebruikt worden, kunnen de aanwijzende voornaamwoorden al dan niet voorafgegaan worden door het bepaald lidwoord. Mét lidwoord is het demonstrativum beklemtoond: *Den daane bait ni* ‘die daar bijt niet’ (deixis), vgl. *maainen ond*, *daam bait ni* ‘mijn hond, die bijt niet’. Zoals alle andere zelfstandig gebruikte voornaamwoorden, adjectieven en telwoorden krijgt *daam* een e-uitgang (+ een linking-n voor een klinker)

maainen	aan	zaainen	uin	ōzen	aailen	uilen	druppel
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	pot
maainen	aan	zaainen	uin	ōzen	aailen	uilen	trap
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	kuinink
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	vis
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	stien
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	rink
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	meur
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	nuis
maainen	aan	zaainen	uin	ōzen	aailen	uilen	appel, ond
maaine	aa	zaaine	ui	ōze	aaile	uile	waain

Bespreking:

1. Over de hele lijn en zonder enige uitzondering gaan de vormen vóór *b*, *d*, *t* en vocaal op *-n* uit.
2. Op deze vormen is regel A (n-assimilatie) van toepassing : *n* wordt vóór *b* tot *m* gelabialiseerd en blijft *n* vóór de dentalen *d* en *t*.
3. Alle andere vormen gaan op een klinker uit, sjwa of een volle vocaal ; de slot-*n* is dus weggevallen. Onduidelijk zijn de vormen vóór *m* en *n* : is de slot-*n* daar weggevallen of valt die, door degeminatie, samen met de volgende nasaal?
4. De enige enigzins vreemde vormen treffen we aan bij *daan*. Daar treffen we nl. naast de ‘normale’ vormen op *-n* (*daan*, voor *b*: *daam*) vormen zonder *-n* aan die, behalve vóór *n* en *m*, op een genasaleerde klinker uitgaan, *dãã*. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de vorm *daan* (vóór *d*, *t* en *V*) beschouwd kan worden als de realisatie van een samentrekking, nl. van een stam *daan* en een uitgang *-n*. Als steun voor deze hypothese kan het feit aangevoerd worden dat de vorm van het zelfstandig gebruikte voornaamwoord *den daane* luidt, kennelijk de stam *daan* + een uitgang *-e*. Overigens, sommige Brusselaars uit de voorsteden, maar geen enkele van mijn informanten uit het centrum, gebruiken ook vormen als *daanen*, *daanem*, *daane* (bijvoeglijk). Na het wegvallen van de uitgangs-*n* kan de voorafgaande vocaal genasaleerd (regel B) en de slot-*n* van de stam gedeleerd worden (regel C). Vóór *n* en *m* is dit niet het geval; de slot-*n* van *daan* kan, eventueel na labialisering, wegvallen door degeminatie: *daaman*, ‘die man’, *daanuis*, ‘die neus’. Opmerkelijk is dat nasalering soms optreedt vóór *p* en *k*.⁷

als er een lidwoord aan voorafgaat: *den daane bait*, *den andere bait*, *de maaine bait ni*, *dem brōine bait ni*, etc. Zonder lidwoord heeft het zelfstandige *daan* dezelfde vormen als het bijvoeglijk gebruikte: *daam bait ni*, *daan doot da ni* ‘die doet dat niet’, *dã kan da ni*, ‘die kan dat niet’, *dã zeet da ni* ‘die ziet dat niet’, etc.

⁷ In deze tabellen staan alleen de volle vormen vermeld. In feite zijn gereduceerde vormen (*main*, *zain*, etc.) frequenter.

VROUWELIJK ENKELVOUD EN MEERVOUD

em	maaim	zaaim	aaile	uile	bloeme
en	maain	zaain	aaile	uile	dui, 'deur'
em	maaim	zaaim	aaile	uile	paaip, 'pijp'
en	maain	zaain	aaile	uile	taluur, 'bord'
eng	maaing	zaaing	aaile	uile	klas
ẽ	maaĩ	zaaĩ	aaile	uile	vẽester, 'venster'
ē	maaĩ	zaaĩ	aaile	uile	stroêt, 'straat'
ē	maaĩ	zaaĩ	aaile	uile	rat
ē / e	maa	zaaĩ	aaile	uile	mus
ē / e	maaĩ	zaaĩ	aaile	uile	nap, 'tafelkleed'
en	maain	zaain	aailen	uilen	esp
ē	maaĩ	zaaĩ	aaile	uile	wandelink

Bespreking:

1. Deze tabel is veel korter omdat alleen paradigma's met (ergens) een n-uitgang opgenomen zijn. Dus niet het bepaald lidwoord *de*, de demonstrativa *dei* en *deis*, de possessiva *aa*, *ui* en *õs*.
2. Het onbepaald lidwoord, *en*, en de bezittelijke voornaamwoorden *maain* en *zaain* gedragen zich, wat de assimilatie betreft, zoals onverbuigbare woorden: - *n* blijft vóór *d, t* en vocaal; - *n* wordt *m* vóór *b* en *p*; - *n* wordt *ng* vóór *k*; - *n* wordt gedeleerd en de voorafgaande klinker wordt genasaleerd vóór fricatieven, liquidae en glides. Bij deze woorden is dit soms ook het geval vóór *n* en *m*.
3. De possessiva *aaile* 'uw, meervoud' en *uile* 'hun' krijgen een -*n* vóór vocaal.

ONZIJDIG ENKELVOUD

em	maaim	zaaim	aaile	uile	bedde, 'bed'
en	maain	zaain	aaile	uile	duske, 'doosje'
e	maai	zaai	aaile	uile	pak
en	maain	zaain	aaile	uile	talurke, 'bordje'
e	maai	zaai	aaile	uile	kot
e	maai	zaai	aaile	uile	voddeke, 'vodje'
e	maai	zaai	aaile	uile	spel
e	maai	zaai	aaile	uile	rinkske, 'ringetje'
e	maai	zaai	aaile	uile	mes
e	maai	zaai	aaile	uile	noileke, 'naaldje'
en	maain	zaain	aailen	uilen	ôis, 'huis'
e	maai	zaai	aaile	uile	wilke, 'wieltje'

Bespreking:

1. Hier hebben we eveneens een beperkter tabel, wegens de voor de slot-n-problematiek irrelevante vormen van het bepaald lidwoord (*e)t*, de demonstrativa *da* en *teis* en de possessiva *aa*, *ui* en *õs*.
2. De vormen van het onbepaald lidwoord en van de possessiva *maain* en *zaain* vertonen dezelfde oppositie als de mannelijke, namelijk vormen met -n vóór *b,d,t* en vocaal en n-loze vormen in de andere contexten.⁸
3. *Aaile* en *uile*: hetzelfde als de vrouwelijke vormen.

VOORLOPIGE CONCLUSIE:

Het lijkt zinvol om een onderscheid te maken tussen een morfologische n-deletieregel en een reeks fonologische regels. De morfologische regel luidt als volgt: deleer de slot-n van alle determinatoren (lidwoorden en pronomina) met de features enkelvoud én mannelijk of onzijdig, behalve als het volgende woord met *b,d,t* of een klinker begint. Daarna zijn op de vormen die de slot-n bewaard hebben dezelfde fonologische regels van toepassing als voor andere woorden die op -n uitgaan, nl.

- n-assimilatie (regel A)
- nasalering (regel B)
- n-deletie (regel C).

Dit regelsysteem voorspelt op correcte wijze alle gerealiseerde vormen, behalve enkele afwijkende nasaleringen.⁹

3.2.2. *Gi(e)n* en het telwoord *ien*

Gi(e)n wordt verbogen zoals het onbepaald lidwoord, d.w.z.:

m.enk.: *ginnem bal*, *ginnen dëst* 'dorst', *ginnen trap*, *ginnen oenger* 'honger' voor *b,d,t* en V);

ginne put, *ginne knop*, *ginne voêk* 'vaak, slaap', *ginne schrik*,
ginne frang, *ginne rotte knop*, 'geen cent',

ginne noêm, 'naam', *ginne winkel* (andere consonanten en glides).

v.enk en meerv.: *gim bloeme*, *gin dui* 'deur', *gim paaip* 'pijp', *gin tang*,

ging kat;

gin esp 'ham';

⁸ Dezelfde n-loze vormen treden op bij vrouwelijke verwantschapsnamen: *mai zuster*, *zai zuster*.

⁹ Colinet (1896:118) behandelde de regel die de slot-n in "onbetoonde lettergrepen" voor *b,d,t* en vocaal deleert als een sandhi-regel. Dit had tot gevolg dat hij een beroep moest doen op in zijn dialect onbestaande, oudere vormen om uitzonderingen te verklaren: "Het negatieve **en(e)** van **ni<en(e)** en het onbepaald artikel **en(e)** (fem.), reductie van **iInø** vallen natuurlijk (sic) niet onder de regels der finale **n**; ..."

gi melk, gi nap ‘tafelkleed’ (degeminatie);
gĩ verf, gĩ spelle ‘speld’, *gĩ zottegaaid* ‘zottigheid’, *gĩ watte*.
o.enk.: *gim bedde, gin duske* ‘doosje’, *gin talurke* ‘bordje’, *gin eite* ‘eten’
(voor *b,d,t* en *V*);
gi pateike ‘gebakje’, *gi veẽ sterke* ‘venstertje’, *gi keeke* ‘kip’,
gi weel ‘wiel’ (andere consonanten en glides).

3.2.3. De adjectieven (en het bijwoord (g)iel)

Hier moeten verschillende types en subtypes onderscheiden worden, nl.

- adjectieven die niet op -n uitgaan (2.3.1)
- adjectieven die op -n uitgaan (2.3.2).

3.2.3.1. Adjectieven die niet op -n uitgaan.

Deze vormen geven in principe uitsluitel over de ‘normale’ situatie, hoe al dan niet verbogen vormen van adjectieven eruitzien. Het Brussels heeft verschillende vormen voor de drie genera ; bij onzijdige substantieven wordt nooit een onderscheid gemaakt naar gelang van het al dan niet bepaald zijn van de voorafgaande determinator.

Mannelijk enkelvoud

Hier vinden we de bekende situatie terug : alleen vóór woorden beginnende met *b,d,t,V* komt een n-uitgang voor (-m vóór *b*) : *nen dikkem buum*, ‘een dikke boom’, *nen deeren otto*, ‘een dure auto’, *nem blaaven tabloo*, ‘een blauw bord’ ; in alle andere contexten is de uitgang -e : *ne veeze pei*, ‘een vreemde man’, *ne gooie karaktêr*, ‘een goed karakter’, *ne witte meur*, ‘een witte muur’, etc.

Vrouwelijk enkelvoud en meervoud

De normale uitgang hier is -e (*en dikke vraa*, ‘een dikke vrouw’), maar die -e valt weg bij adjectieven eindigend op sjwa of lange vocaal + *l* of *r* (*en deer koesj*, ‘een dure auto’, *doenker stroête*, ‘donkere straten, *en dobbel dui*, ‘een dubbele deur’, *võil schoone*, ‘vuile schoenen’) en vóór een vocaal (*geil otto’s*, ‘gele auto’s, *lieg ôize*, ‘lage huizen’).

Onzijdig enkelvoud en meervoud

Hier geen uitgang: *e lieg bedde*, ‘een laag bed, *e gruuut ôis*, ‘een groot huis’.

Opmerkingen:

1. Het bijwoord *giel* (soms ook *gil*, *iel* of *il*) wordt precies op dezelfde manier verbogen:
 - m.enk. *ne gielem breejen aveneu*, 'een heel brede laan, *ne gielen dikke pei*, 'een heel dikke man, *ne giele klaaine kadei*, 'een heel kleine jongen'.
 - vr. enk. en meerv. (gaat uit op V+I, dus geen uitgang): *ẽ giel dikke vraa*, 'een heel dikke vrouw', *ẽ giel gruute villa*, 'een heel grote villa', *giel braave kinjere*, 'heel aardige kinderen'.
 - o.enk.: *e giel smal strotsje*, 'een heel smal straatje'.
2. Ook adjectieven (monomorfematische als *oupe* en aaige 'eigen' en stofelijke adjectieven) en andere bijvoeglijk gebruikte woorden op -e (rangtelwoorden, participia) krijgen dezelfde uitgangen.
 - m. enk: *aainen aaigem bos*, *den iestem buum*, 'de eerste boom', *nen outem balk* 'een houten balk', *ne gebrouken dôim* 'een gebroken duim', *nen outen trap* 'een houten trap, *ne gebrouken tien* 'een gebroken teen', *zaainen aaigen ond* 'zijn eigen hond', *ne stienen ingel* 'een stenen engel',: *ne gebrouke pot* 'een gebroken pot', *den derde kader*, 'het derde schilderij', *ne geloêze vis* 'een glazen vis', *ne zilvere rink*, etc.
 - v.enk., o.enk. en mv.: alle vormen gaan op -e uit; een linking-n wordt ingelast voor vocaal.
3. Ook het vragend of bezittelijk voornaamwoord *welk* heeft dezelfde uitgangen.

3.2.3.2. Adjectieven die op -n uitgaan.

Het enige gebruikelijke adjectief met korte vocaal is *dun*; dit adjectief heeft dezelfde uitgangen als de gewone adjectieven, die niet op -n uitgaan:

m.enk.: *dunnen* (voor d,t,V), *dunnem* (voor b), *dunne*,

v.enk en mv.: *dunne*, *dun* (voor vocaal),

o.enk.: geen uitgang; dus, met n-assimilatie voor occlusieven en nasalering en n-deletie in de andere contexten:

en dum boekske, *en dum papirke*, *en dung kotsje* 'een dun kaartje', *en dũ voddeke* 'een dun vodje', *en dũ latsje* 'een dun latje'.

Vijf adjectieven gaan uit op lange vocaal + n: *brôin* 'bruin', *faain* 'fijn', *greun* 'groen', *klaain* 'klein', *schuun* 'schoon'. Hun vormen hebben dezelfde uitgangen behalve in het onzijdig enkelvoud.

- mannelijk: de bekende oppositie *b,d,t,V* vs. rest: *ne klaainem bos*, *ne faainem boek*, *ne schuunen trap*, *ne klaainen ond*, *nem brôinen ond*, maar *ne klaaine pot*, *ne schuune rink*, etc.

- vr.enk. en meerv.: geen uitgang, maar wel n-assimilatie voor okkusieven (regel A) en nasalering + n-deletie (regels B en C) in de andere contexten: *schuum boeke*, *eng klaaim plosj* ‘een klein plein’, *em brôin dui*, *klaaing koêmers* ‘kleine kamers’, *schuun onne* ‘mooie honden’, *ẽ schuũ vraa* ‘een mooie vrouw’, *ẽ schuũ fiest* ‘een mooi feest’ (*fiest* is vr.), *fãã gotsjes* ‘fijne gaatjes’, *klãã weele* ‘kleine wielen’.
- onz. enk.: *schuun* en *klaain* vertonen de oppositie *b,d,t,V* vs. rest: mét -n, casu quo -m, dus *e schuum bakske*, *e klaain dërke* ‘een klein deurtje’, *e klaain trapke*, *e schuun ondsje* en zonder -n *e schuu potsje*, *e schuu katsje*, *e klaai verkske* ‘een klein varkentje’, *e schuu vraake* ‘een mooi vrouwtje’, *e klaai môizeke* ‘een klein muisje’, *e klaai lirke* ‘een klein laddertje’. Normaal heeft het adjectief geen uitgang: de slot-n die in het ene geval blijft en in het andere wegvalt is de slot-n van de stam. Die -n verdwijnt nooit helemaal bij de andere drie adjectieven; hier is het andere stel regels van toepassing, nl. n-assimilatie voor occlusieven (regel A), nasalering en n-deletie in de andere contexten (regels B en C): *em brôim bakske*, *e faaim pakske*, *e greun talurke* ‘een groen bordje’, *e greung klieke* ‘een groen kleedje’, *em brôin ondsje*, *e fãã stemmeke*, *e fãã voddeke* ‘een fijn vodje’, *e fãã latsje*.

4. Besluit

1. De conclusie op het einde van 2.2.1. kan tot alle adnominale constituenten veralgemeend worden :
Een morfologisch geconditioneerde regel deleert de slot-n van alle adnominale woorden met de features mannelijk en enkelvoud behalve vóór *b*, *d*, *t* en vocaal. In dezelfde contexten deleert dezelfde regel bovendien de slot-n van verbuigbare woorden (bij de adjectieven echter alleen die van *klaain* en *schuun*) in het onzijdig enkelvoud; hier gaat het nota bene om de slot-n van de stam.
Daarna ondergaan de vormen die de slot-n bewaard hebben dezelfde fonologische assimilatieregels als alle andere worden die op -n uitgaan, namelijk ofwel n-assimilatie (regel A) vóór occlusieven en nasalen (-CONT), ofwel nasalering (regel B) en n-deletie (regel C) vóór fricatieven, liquidae en glides (+CONT).
2. Taeldemans vaststelling dat dit systeem (het gaat over de rol van de segmentenklasse *b,d,t* en *V*) een merkwaardige stabiliteit vertoont, moet ongetwijfeld toegeschreven worden aan de zeer hoge frequentie van lidwoorden en bijvoeglijk gebruikte voornaamwoorden en aan het zeer homogeen optreden van de vormen mét en zonder -n bij alle adnominale

woorden die voor een mannelijk enkelvoudig substantief kunnen staan. Het is opvallend en merkwaardig dat het systeem zich schijnt te handhaven bij onzijdige substantieven, hoewel het aantal paradigma's waarin een slot-n aanwezig is daar veel minder talrijk is.

3. Taeldemans tweede vraag luidde: “Waarin schuilt de natuurlijkheid van de segmenten-‘klasse’ <t,d,b,h>?”. Het antwoord kan m.i. alleen zijn dat het hier helemaal niet om een natuurlijke klasse gaat. Als de adnominale elementen waarover het hier gaat, in het verleden, op een vocaal waren uitgegaan, dan is het heel onwaarschijnlijk dat ze een n-uitgang zouden hebben gekregen in de onnatuurlijke context b,d,t,V.

Maar dit is kennelijk niet wat gebeurd is. Wat plaats gevonden heeft is een (geleidelijk ?) afbrokkelingsproces, waarbij de slot-n van een algemene buigingsuitgang bij mannelijke adnominale woorden, in bepaalde contexten, verloren gegaan is. Hoe en wanneer dit proces plaats gevonden heeft kan misschien achterhaald worden aan de hand van teksten uit verschillende periodes uit de geschiedenis van onze taal, maar het is zeer de vraag of en in welke mate de spelling die processen heeft kunnen weergeven.

De contexten waarin de -n bewaard gebleven is, zijn : vóór een klinker en vóór de medeklinkers d,t en b. De aanwezigheid van -n vóór een klinker verhindert het ontstaan van een hiaat tussen de klinker van het adnominale woord en de anlaut van het volgende woord. Aangezien tussen woorden die op -e uitgaan en woorden die met een klinker beginnen een linking-n ingelast wordt (cf. supra), is het begrijpelijk dat de oude buigings-n niet verdwenen is waar die precies dezelfde rol vervult. De medeklinkers waarvóór de -n (een stemhebbende, dentale nasaal) bewaard is, zijn ofwel alleen stemhebbend (b), ofwel alleen dentaal (t), ofwel stemhebbend en dentaal (d).

Een redelijke hypothese lijkt mij de volgende. Laten we uitgaan van een situatie waarin de slot-n in alle contexten voorkwam, met als gevolg daarvan het bestaan van de volgende sequenties :

V n b (C) V ; V n p (C) V ; V n d (C) V ; V n t (C) V ; V n k (C) V
V n fric (C) V ; V n nas V ; V n liq V ; V n j,w V ; V n V

(De consonant (C) die op de beginconsonant van het volgende woord volgt, behalve na s-, is steeds stemhebbend, nl. -l, -r, minder vaak -n).

We weten dat n-assimilatie al heel lang werkzaam is in het Nederlands; daarvan getuigen o.a. woordvormen als *aambeï*, *aamborstig*, *gember*, *momboor*, *ambacht*, etc. en (oude of hedendaagse) vormen van plaatsnamen. Het is niet onaannemelijk dat in het verleden ook degeminatie plaatsgevonden heeft (nn > n, nm > mm > m).

De -n kan verder gedeleerd zijn vóór fricatieven, liquidae en glides, al dan niet via een stadium met genasaleerde vocaal. Dat een dergelijk verschijnsel heel zelden of helemaal niet in de spelling weergegeven werd, is heel normaal : ik heb in Brussel herhaaldelijk kunnen vaststellen dat mijn informanten zich niet bewust zijn van een verschillende uitgang van het adjectief in b.v. *en schuun dui*, *ẽ schũũ vraa* en *e schuu kind*; voor enige nasalering van de klinker had en heeft onze spelling geen specifiek teken.

Als dergelijke processen plaatsgevonden hebben, bleven alleen de bovenste vijf sequenties (n +occlusief) en de onderste (n+ vocaal) over. Van deze sequenties zijn er drie waarvan alle segmenten stemhebbend zijn : V m b (C) V, V n d (C)V en V n V. Van de andere drie heeft alleen die met n+t zich kunnen handhaven, misschien omdat n en t allebei dentaal zijn ; het is niet ondenkbaar dat als één context verloren gaat het deze laatste is : de enige vormen waarbij een -n, bij mijn informanten, ‘in een toegelaten context’ soms weggelaten werd zijn onbepaalde lidwoorden voor onzijdige substantieven beginnende met t-: naast *en talurke* ook *e talurke*, naast *en trapke* ook *e trapke*¹⁰.

De segmenten-‘klasse’ b, d, t, V wordt door deze hypothese niet natuurlijker, maar kan beschouwd worden als een stadium in een evolutie: het systeem is niet ‘in volle overgang’, maar is wellicht toch nog vatbaar voor een verdere ontwikkeling. Het is zeer de vraag of het Brussels dialect, dat vermoedelijk geen lang leven meer beschoren is, een dergelijke ontwikkeling zal meemaken.

Bibliografie.

COLINET, P.

1896, Het dialect van Aalst, in *Leuvense Bijdragen*, 1, pp.1-59,99-206,223-309.

DE VRIENDT, S. EN GOYVAERTS, D.

1989, Assimilation and Sandhi in Brussels, in *Leuvense Bijdragen*, 78, pp.1-93.

DE WULF, C. & J. TAEDEMAN

2001: ‘Apocope en insertie van -n na sjwa in de zuidelijke Nederlandse dialecten: conditionering en geografie.’ In: *Taal & Tongval*, Themanummer 14, 7-51.

GOEMANS, L.

(1897-8), Het dialect van Leuven, in *Leuvense Bijdragen*, 2, pp.1-76,103-186, 219-324.

TAEDEMAN, J.

1983, Adjektieffleksie in de Zuidnederlandse dialecten, in Stroop, J., *Nederlands Dialectonderzoek*, Amsterdam, pp.211-229.

¹⁰ Tijdens zijn lezing vermeldde Taeldeman (zie De Wulf & Taeldeman (2001) in deze bundel) dat in een aantal plaatsen ten noorden van Antwerpen mannelijke n-loze vormen opgetekend zijn: vóór -t.